

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ РИС ЛЮДИНИ В ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 81'282'373.72

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).190-196

Колесник Л. Фразеологізми на позначення негативних рис людини в покутсько-буковинських говірках; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Дослідження з фразеології завжди зберігають свою актуальність, адже у фразеологізмах сконденсовано не лише номінативний потенціал діалектного слова, а й образне мислення діалектоносіїв, їхні світоглядні уявлення, народний гумор та іронічне ставлення до суспільних недоліків та особистих вад. Однак діалектні фразеологізми на позначення негативних рис характеру людини в покутсько-буковинських говірках досі ще не були об'єктом докладного опису, що визначає актуальність запропонованого дослідження.

Мета статті – проаналізувати фраземи, які негативно характеризують особу як об'єкт номінації в покутсько-буковинських говірках.

Досягнення цієї мети передбачало встановлення основних типів таких фразеологізмів; з'ясування кореляції їхньої семантики і форми та ролі діалектної лексики у формуванні їхнього негативного оцінного значення.

Для реалізації поставлених завдань застосовано комплексний підхід, що полягав у використанні не лише словникових матеріалів, а й діалектних текстів, вільних спонтанних висловлювань, у яких найкраще розкрито семантику фразем, іноді – історію їх постання в говірці.

Буковинська фразеологія різноманітна за формами представлення: фразеологізми, сталі народні порівняння, паремії, які можуть зазнавати структурного варіювання та фонетичних змін.

У статті проаналізовано оцінну фразеологічну номінацію нерозумної та скупкої людини в покутсько-буковинських говірках. На широкому емпіричному матеріалі (дані словника та записи автора зі 102 говірок окресленого ареалу) описано типи таких номінативних одиниць, зокрема зосереджено увагу на моделях, що утворюють значення 'прикидатися дурним', проаналізовано евфемізми на позначення нерозумної людини.

Діалектні фраземи корелюють із літературними формами, їх вживають для підсилення емоційності, вираження позитивної чи більшою мірою негативної оцінки. Важливе значення у формуванні оцінної семантики, розуміння сенсу та стилістичних відтінків висловлювання має знання діалектної лексики та оперування нею. Низка надійних відповідників до проаналізованих мовних одиниць зближує буковинську фразеологію як із суміжними й віддаленими діалектами, так і з українською літературною мовою.

Ключові слова: діалект, говірка, фразеологізм, характерологічна лексика, негативна оцінка, покутсько-буковинські говірки.

Постановка проблеми. Дослідження фразеології – це та ланка в діалектології, яка ніколи не втрачає своєї актуальності, адже у фразеологізмах сконденсовано не лише номінативний потенціал діалектного слова, а й образне мислення діалектоносіїв, їхні світоглядні уявлення, народний гумор та іронічне ставлення до суспільних недоліків, особистих вад. Водночас складність досліджень полягає в тому, що зібрати такий діалектний матеріал важко. Адже не завжди можливо задати всі можливі параметри в питальнику, не кожен навіть «ідеальний» інформант оперує великою кількістю фразеологізмів; їхня частка в діалектних тестах також не є дуже високою. Однак саме в текстах, зокрема, у вільному спонтанному висловлюванні, найкраще розкривається їхня семантика. Тому дослідникам часто доводиться поєднувати різні методи записування матеріалу, що закономірно потребує тривалого часу.

Діалектні фразеологізми як оцінні засоби негативних рис вдачі людини в покутсько-буковинських говірках ще не були предметом докладного вивчення й опису, що зумовлює актуальність запропонованої статті.

Аналіз досліджень. Фраземіку української літературної мови в контексті когнітології та лінгво-

культурології дослідила Н.Ф. Венжинович. Окрему увагу в монографії присвячено вираженню у таких формах в українській літературній мові позитивної та негативної характеристики вчинків людини, її зовнішнього вигляду, фізичного та емоційного стану, її почуттів, переживань [Венжинович 2018].

Попри складність вивчення діалектних фразеологізмів, в українській діалектології є низка надійних джерел таких мовних говіркових одиниць із різних регіонів України: Східної Слобожанщини¹, Середнього Полісся [ФСГЖ], Західного Полісся й західної частини Волині та суміжних територій [НВЗП; СФЗП], Південної Волині [МФС], Поділля [МСПП], Лемківщини¹. У теоретичному аспекті досліджено східноукраїнську фразеологію [Ужченко 2003], фраземіку західноподільських [Коваленко 2011], гуцульських [Олійник 2002] та лемківських говірок [Ступінська 2000].

Довший час зразки буковинської фразеології можна було віднайти в окремих словникових статтях Словника буковинських говірок [СБГ] і наукових працях Н.Д. Бабич [Бабич 1972; 1994], М.В. Скаб [Скаб 2011]. На сучасному етапі фраземне багатство буковинських говірок узагальнено у виданні «Фразеологізми та паремії Чернівеччини» (2017) [ФПЧ].

Зацікавлення фразеологізмами, що характеризують риси людини, постало з індивідуального дослідження оцінної діалектної лексики покутсько-буковинських говірок [Колеснік 2016] та із спостережень над теоретичними питаннями діалектного варіювання, що стосується не лише лексем, а й номінативних засобів, які корелюють зі словом: номінативних словосполучень, фразем, пропозитивних номенів, адже «розширення поняття номінації відбувається як через ширше розуміння її змістовного аспекту, так і через ширше розуміння засобів номінації в їх формально-структурному аспекті» [Гак 1999, с. 313].

Мета статті – проаналізувати фраземи, які негативно характеризують особу як об'єкт номінації в покутсько-буковинських говірках.

Досягнення цієї мети передбачало розв'язання таких **завдань**: 1) сформулювати корпус фразеологізмів із негативно-оцінною семантикою з покутсько-буковинських говірок; 2) установити основні типи таких фразеологізмів; 3) простежити кореляцію їхньої семантики і форми; 4) з'ясувати роль діалектної лексики у формуванні негативного оцінного значення фразеологізму.

Для розв'язання цих завдань використано загальнонаукові **методи** аналізу, синтезу та порівняння. Матеріалом дослідження стали власні записи автора, зібрані упродовж 2009–2017 рр. із 102 н. пп. Північної Буковини та Покуття (у тексті – ЗА), та записи вчителя української мови та літератури О.В. Піцик із рідної говірки с. Южинець Кіцманського району Чернівецької області (в тексті – ГЮ). Корпус аналізованих фразеологізмів також сформовано методом суцільної вибірки із матеріалів «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» та статей Н.Д. Бабич.

Виклад основного матеріалу. Характеристика людини – один із основних аспектів, де проявляється оцінна номінація, оскільки «оцінка представляє людину як мету, на яку спрямований світ» [Шаховський 1998, с. 62]. Вона може бути виражена різними номінативними засобами, більшість із яких є експресивно-оцінними, адже «експресивність – складна, узагальнена, мовна, семантична категорія ... вона може втілюватися в одиницях різних рівнів, хоч їх значущість далеко не однакова» [Бойко 2005, с. 76].

Фразеологізми, які характеризують людину за зовнішністю й рисами вдачі, становлять значну частку всього мовного багатства покутсько-буковинських говірок. За широкого підходу до розуміння фразеологізмів укладачі матеріалів залучили до них паремії і стали народні порівняння. Як зазначив В.М. Мокиєнко, «включення їх в одну з найдинамічніших структурно-семантичних частин загальної фразеологічної системи виправдане вже самою природою порівняння. Воно – не просто спосіб найменування довкілля, а й досить яскравий засіб його оцінки. Порівняння експресивне, воно наочно, образно характеризує людину, явища природи, побутові ситуації. Саме образність і яскравість зумовлюють перевагу економного й точного порівняння над довгим і неконкретним описом»

[Мокиєнко 2016, с. 37]. У статті зосередимо увагу на фраземах, що номінують нерозумну й скупку людину.

Узагальнене значення 'погана вдача' втілене у фраземах: *вродися (вродиси, вродиса) та вдайся (вдайси, вдайся)* [ФПЧ, с. 281], *дріт пряде*, хто (переважно про люту жінку, дівчину) [ФПЧ, с. 84], *(їх) чорт обминає* [ФПЧ, с. 84], *злости повні кости* [ФПЧ, с. 294], *має жуки (шпака, мухи) в голові* 'мати поганий характер, бути диваком; про невірноважену людину' [ФПЧ, с. 130], порівняннями *як (ек) (ніби, мов) циркулянка (циркулярка)* 'про жінку, яка має поганий характер, любить сварити свого чоловіка' [ФПЧ, с. 267] (*циркулярка* – розм. 'циркулярна пилка' [СУМ 11, 218]^{III}), *скажений (лютий), як (ек) (ніби, мов) оса (шершень) [у спасівку]* (часто про жінку, дівчину) [ФПЧ, с. 253].

Натомість у мовній картині світу буковинців побутує уявлення, що *доброму всюди (скрізь) добре* [ФПЧ, с. 288], *доброму всюди панить* [ФПЧ, с. 288], *добрю людину бджола не кусає* [ФПЧ, с. 288], адже добра людина *не (ни) зобидить мухи (мурашки)* [ФПЧ, с. 149], *її хоч до рани прикладай* [ФПЧ, с. 221]. Властивість людини йти на компроміси задля загального добра втілено у висловлюваннях *хоч (хоть) свічки ліпи* [ФПЧ, с. 222], *хоч (хоть) хліб (пиріг) [із него] міси* [ФПЧ, с. 222], *овеча натура* 'про безхарактерну людину' [ФПЧ, с. 165], сталому порівнянню *як (ек) (ніби, мов) віск* 'м'який характер' [ФПЧ, с. 235]. Однак діалектоносії зазначають, що *иче тої с'а не ўро'диў / а'би ўс'ім дого'диў* (ГЮ). На думку мовців, деякі фраземи, вжиті з відповідною інтонацією, набувають протилежного значення, пор.: *та'кий 'добрий / хоч до 'рани прикла'даї* 'дуже добрий', ірон. 'дуже поганий' (ГЮ).

Фраземи, які вплетено в контекст ширшого висловлювання, мають потенційно більшу експресивність, оскільки стають способом творення різних стилістичних прийомів: від наївного жарту до їдкового сарказму.

Широкий діапазон таких мовних одиниць представлено у відображенні полярних рис 'розумний' / 'дурний'. Хоча їх більшою мірою використовують для позначення негативних рис, вихідною точкою є позитивна характеристика. Розумну людину описують висловлюваннями, у яких носієм оцінної семантики є дієслівний компонент: *не (ни) в тім 'я (потилицю) битий* 'розумний, тямущий, кмітливий' [ФПЧ, с. 148], *в голову не (за)битий* 'розумний, розвинений' [ФПЧ, с. 49], *не пальцем роблений* 'спритний, розумний' [ФПЧ, с. 152], *не ликом шитий* 'тямущий, розумний, кмітливий' [ФПЧ, с. 150], *має голову на плечах* 'розумний, винахідливий' [ФПЧ, с. 129], *має капамінте* 'розумний, має розум в голові' [ФПЧ, с. 131] або антоніми (розумний (мудрий) / дурний, хитрий) протиставлені в одному образному висловлюванні: *краще (ліпше, легше) з розумним загубити, чим (як, ек, ніж) з дурним (з)найти* [ФПЧ, с. 300; ГЮ] (пор. зах. пол. з розумним легше згубити, як з дурним знайти [СФЗП, с. 160]), *два хитрих мудрого не переважають (переважають)* [ФПЧ, с. 285],

розумний послухає й дурного, а дурний – нікого [ФПЧ, с. 324], де дурень байдикує, там мудрий газдує [ФПЧ, с. 286], де дурний забіжить (забіжить), там розумний поволи зайде [ФПЧ, с. 286].

Однак надмірне хизування розумом розцінюють негативно: як зверхність, зарозумілість тощо, пор. висловлювання *всі розуми поїсти*, ірон. ‘про зверхню людину, яка думає, що все знає’ [ФПЧ, с. 62, с. 175], пор., *поїйї ус’і рузуми* ‘зарозумілий чоловік’ (ЗА), *багато розуму з’її* ‘тс.’ (ЗА) (пор., зах. пол. *такий розумний, що аж дурний* [СФЗП, с. 160]).

Іронічними є й такі фразеологізми, у яких лексема *розумний* позначає нерозумну людину: *розумний як (єк) Беркові штани* ‘дурень’ [ФПЧ, с. 233], *розумний (вчений) як (єк) (ніби, мов) довбня (дривітня, пень)* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 240], *розумний (учений) як (єк) (ніби, мов) Соломонів патинок (патичок)* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 261] (*патінок* ‘тапок’ [СБГ, с. 261]), *розуму за чотирьох (штирьох)* дурних ‘про нерозумного’ [ФПЧ, с. 193], *розуму, як штири носили, а двоє топтали* ‘тс.’ [ФПЧ, с. 193].

Комплекс фразеологізмів на позначення нерозумної людини кількісно є одним із найбільших. Такі висловлювання мають різноманітні стилістичні відтінки: пом’якшеної негативної оцінки, жарту, насмішки, іронії, глузування й зневаги, напр., зменшено-пестливі суфікси її дещо пом’якшують у висловлюванні *раденький, що дуренький* [ФПЧ, с. 188], надають йому жартівливого відтінку; *н’ї бе / н’ї ме / н’ї кукур’їку* ‘дурний, тупий’ (ГЮ), ірон. *дур’ому не’сумно (с’кушино) і са’мому* ‘про не зовсім адекватних людей’ (ГЮ), ірон. *дай, Боже, й курці розум!* ‘про нерозумну жінку’ [ФПЧ, с. 284], згуб. *дурний (нерозумний) аж світиться (світиси, світиса)* ‘дуже дурний’ [ФПЧ, с. 33], *дурний родієс’а / дурний і умре* (ГЮ).

Віднаходимо лише одну позитивну оцінку із компонентом дурний: *дурний (лютий, урваний) до роботи* ‘енергійний, дуже працьовитий’ [ФПЧ, с. 84] (пор., зах. пол. дурний до роботи ‘про працьовиту людину’ [СФЗП, с. 387]). Серед таких фразем поширена значна кількість евфемізмів: *слабій на голову* (ЗА) (однак зафіксовано й *дурний на голову* ‘дивакуватий, нерозумний’ [ФПЧ, с. 84]), *неповна розуму* ‘розумово обмежений, ненормальний і т.ін.; дурнуватий’ [ФПЧ, с. 154], *інвалід (каліка) на голову* ‘нерозумний, душевнохворий’ [ФПЧ, с. 105], пор. також паремії: *нема розуму – щитай каліка* [ФПЧ, с. 312], *не (ни) той каліка, що без руки, а той, що без голови* [ФПЧ, с. 315]), *на голову шкандибас* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 138], *не всі дома* ‘про дурного, недоумкуватого’ [ФПЧ, с. 147], *нема ус’їх дома* ‘тс.’ (ЗА) (пор., середн. пол. *не всі вдома і на ніч не сходяться* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 231], низку евфемізмів із початком *нема всіх дома...* в сх. слоб. говірках [МЕФС, с. 98–100]), *нема (нима) (не вистачає, бракує) клепки [в голові]* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 150; ЗА] (пор. зах. пол. *йак нема кланк’ї, то й не ўстāv’їш* ‘дурний’ [НВЗП, с. 56] і ще 11 фразем із опорним словом *клепка*, докладно див. [СФЗП, с. 214], середн. пол. *без десятой (сьомой) клепки в голові* ‘дурний’ [ФСГЖ, с. 228], *дев’яносто девять, а однієї не хватає* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 229], *клепки порозсихалися* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 230],

клепок не хватає ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 230], *не всі клепки в голові* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 231], *вискочили клепки* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 228], сх. слоб. *клепка випала; клепка не варить; клепку з голови загубити* ‘тс.’ [МЕФС, 97–98]), *хл’бує (бра’кує) третей дошки* ‘тс.’ (ЗА), *не (ни) має смальцю в голові* ‘тс.’ [ФПЧ, с. 152] (пор., півд. вол. *не мати л’ю в голові*, зневажл. ‘бути дурним’ [МФС, с. 60]), *не має д’лудз’її у голов’ї* ‘тс.’ (ЗА), *не має добитку* ‘тс.’ (ЗА), *має мінти в голові* ‘про дивну людину’ [ФПЧ, с. 131], пор. *мінтіти* ‘втрачати розум’ [СБГ, с. 291] (*мінта* – знев., перен. ‘клепка’ [СБГ, с. 291]), *сім до дев’ять не вистачає* ‘про дивака’ [ФПЧ, с. 199], *мішком прибитий (шарнений) [по голові]* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 134] (пор., півд. вол. *мішк’ом [з-за угла] пришиблений*, грубо. ‘тс.’ [МФС, с. 85], середн. пол. *з-за угла мішком прибитий* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 230]), сх. слоб. *пильним (пустим) мішком прибитий (пришкварнутий) з-за вугла* ‘тс.’ [МЕФС, с. 100, с. 102]), *прибитий кагло*, згуб. ‘дурнуватий’ [ФПЧ, с. 180; СБГ, с. 181] (тут *кагла* ‘чад’ [СБГ, с. 181]), *с’унуєс’ї з со’ломи* (ЗА) (пор., поділ. *зсунуєс’ї з клепки, як пес з со’ломи* ‘зійшов з розуму’ [МСПП, с. 72]), *дурний піп хрестив* ‘дуже дурний’ [ФПЧ, с. 84], *туман вісімнадцятий (вісімнацітий)* ‘про нерозумну людину’ [ФПЧ, с. 212], *туман туманом* ‘тс.’ [ФПЧ, с. 212]. Подібні відповідники з інших говірок свідчать про загальнодіалектну тенденційність цього явища [Леснова 2004, с. 47; МЕФС, с. 86].

Гіперболізована негативна характеристика виявлена в різноманітних за формою й наповненням порівняннях: *тупий, як (єк) (ніби, мов) [сибірський (сибірський)] валянок (валінок)* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 212] (пор., поділ. *дурний (тупий) як (сібірський) валянок* ‘дуже дурний’ [МСПП, с. 22], зах. пол. *дурний, як валянок битий* [СФЗП, с. 63]), *як (єк) (ніби, мов) чобіт* ‘тс.’ [ФПЧ, с. 267; ЗА] (пор., зах. пол. *дурний, як дірваний (порваний) чобіт* [СФЗП, с. 497–498]), *тупий як (єк) (ніби, мов) пробка (пропка)* ‘тс.’ [ФПЧ, с. 213, с. 257], *дур’ний йак пен* [ЗА; ФПЧ, с. 254], *тупий як (ніби, мов) клевец* ‘дуже тупий’ [ФПЧ, с. 245] (*клевец* ‘молоток’ [СБГ, с. 208]), *як (єк) (ніби, мов) слуп (стовп)* [ФПЧ, с. 260; ЗА]. Компонентами таких порівнянь можуть бути слова, які втрачають або вже втратили первісне значення, їх вживають лише як оцінні: *як (єк) (ніби, мов) той флютор* ‘дурень’ [ФПЧ, с. 263] (*флютор* заст., рідк., знев. ‘дурень’ [СБГ, с. 595]), *як (єк) (ніби, мов) штурба* ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 268] (лексема *штурба* не зафіксована в СБГ).

У пареміях виражена негативна оцінка особи, її дій, учинків: *дай дурневі (дурньови) макогона, то він і вікна поб’є* [ФПЧ, с. 285], *дай дурному ніж, він си заріже* [ФПЧ, с. 285], *дурний і в Києві розуму не купить* [ФПЧ, с. 290], *дурному водно весело* [ФПЧ, с. 290], *дурному не скушино й самому* [ФПЧ, с. 290], *дурному море по коліна* [ФПЧ, с. 290].

Негативна характеристика нерозумної людини в покуцьсько-буковинських говірках широко представлена у фраземах, оформлених за зразком: *грати кого, що* ‘удавати із себе дурня’: *грати варіята (дурня)* [ФПЧ, с. 69] (*варія’т* 1. ‘божевільний, скажений’, 2. ‘нестриманий, запальний’ [СБГ,

с. 47], пор., *робити / зробити з тата варіята* ‘вводити в оману когось’ [ФПЧ, с. 190; СБГ, с. 47]), *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ, с. 69], *грати маренича* [ФПЧ, с. 69], *грати кіна* [ФПЧ, с. 69], *грати грека* [ФПЧ, с. 69], *грати окуня* [ФПЧ, с. 70]; **робити з кого, чого** ‘тс.’: *робити / зробити з себе Гакмана (Юзя)* (Гакман – єврейське прізвище) [ФПЧ, с. 190]; **(робитися) ким, чим** ‘тс.’: *робитися (робитиси) Іваном (Дьордієм, Нуфрієм)* [ФПЧ, с. 192]; **крутити кого** ‘тс.’: *крутити юра* [ФПЧ, с. 120]; **клеїти кого [із себе]** ‘тс.’: *клеїти (корчити, включати) [із себе] дурня (дурника)* [ФПЧ, с. 114]; **рубати кого** ‘тс.’: *рубати лебедя* [ФПЧ, с. 194]; **притворятися ким, чим** ‘тс.’: жарт. *притворитися шлангом* [ФПЧ, с. 182].

Нерозумну людину називають також сталі висловлювання парної структури: *ан’і туд’а не попустиши / ан’і туд’а ни’н’іди* ‘нерозумний, нездатний до роботи’ (ЗА), *н’і шиши / н’і пороти* ‘тс.’ (ЗА).

Чималою в покутсько-буковинських говірках є група фразеологізмів на позначення надмірно ошадливої, скупі людини. Скупі людину називають фразеологізмами, в основі яких оцінний прикметник *скупий* або синоніми до нього: *скупий два рази платит* [ФПЧ, с. 326], *скупий більше платит, [а лінивий більше робит]* [ФПЧ, с. 326], *захланному і в пеклі мало* [ФПЧ, с. 293]. Гіперболізована негативна характеристика втілена в пареміях: *за копійку пожене козу до Бояня (Боян)* [ФПЧ, с. 292], *такий скупий, що не дав би каменя голову потовчи* [ФПЧ, с. 329], (пор. півд.вол. [і] *крішки [хліба] не випросиши* у кого, ірон. ‘тс.’ [МФС, с. 19–20]), *зімою і с’н’ігу не в’просиши* (ГЮ) (пор., сх.слоб. *зимом (взимку) снігу не дасть* [МЕФС, с. 88]), згруб. *за копійку у церкві пердне* [ФПЧ, с. 292; ЗА] (пор., середн. пол. *за копійку в церкві пердне* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 328], *за копійку з дзвіниці на борону сицбне, а за дві в церкві пердне* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 328], сх.слоб. *за копійку з церкви плигне [в колодязь]* ‘тс.’ [МЕФС, с. 88]), *за коп’їку їдависи* (ЗА) (пор., середн. пол. *за копійку вдавиться* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 328]), *за рубл’а вас облупит* (ЗА), *з р’ідного тата зде’ре* (ЗА) (пор., середн.пол. *за гроші батька рідного продасть* ‘тс.’ [ФСГЖ, с. 328], зах. пол. *скупий, що за борг з батька рідного сорочку зніме* [СФЗП, с. 437]), згруб. *скупий до с’рачки* (ЗА).

Опосередковано скупі людину характеризують фраземи із значенням ‘дати дуже мало, пожаліти’, напр., *дала, як Іц’иха соли* ‘дуже мало’ (Іцко – єврейське ім’я) (ГЮ). Історію виникнення цього локального фразеологізму розповідають діалектоносії с. Южинець: *була ба’гачка дуже скуп’а і хот’ до неї ч’о’го би пришо’во’на н’іколи н’іч’о не дала і так н’ішо’во’погов’ір по сел’і як’шо хтос скуп’ий і шос ни хоч’е дати’е кажут ади та’ка скуп’а дала як Іт’чиха соли / як даст то’о’дуже мало / як Іт’чиха соли* (ГЮ).

Надмірна ошадливість оцінена позитивно лише у висловлюванні: *хто скуп, той не глуп* [ФПЧ, с. 337] (пор, зах. пол. *хто скупий, той не дурний; скуп – для себе не глуп* [СФЗП, с. 421]).

Для діалектних фразеологізмів, як і для всіх діалектних явищ загалом, одним із важливих показ-

ників є прив’язка до конкретного локусу. Звичайно, не завжди її можна встановити точно: існує ймовірність, що така номінація поширена ще в якихось н. пп., але не зафіксована в словниках. Однак серед досліджуваних мовних одиниць є низка назв, у яких ознака місця сконденсована в самому висловлюванні і є визначальним чинником його фразеологізації: *[вже й] кури кельменецкі знают* (кого) ‘хтось дуже відомий’ [ФПЧ, с. 50] (*Кельменці* – районний центр Чернівецької області), *мудрий, як вижницький рабін*, ірон. ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 136, с. 235], (*Вижниця* – районний центр у Чернівецькій області), *їти (їхати) як (єк) (ніби, мов) Марія з Онута* ‘повільно, довго’ [ФПЧ, с. 248] (*Онута* – село в Заставнівському районі Чернівецької області), *чуньківська порода* ‘про людину невисокого росту’ [ФПЧ, с. 77] (*Чуньків* – село в Заставнівському районі Чернівецької області), *глухман вартиківський* ‘про туговухого’ [ФПЧ, с. 65] (*Вартиківці* – село в Кельменецькому районі Чернівецької області). Мотивація таких фразем не завжди зрозуміла пересічним мовцям, проте її ще знають діалектоносії-мешканці відповідних міст та сіл. Ось як пояснюють виникнення сталого порівняння *як Луи Селмерга* ‘брехливий’ та сталого висловлювання *їти льдом поміжи сапал’ники* ‘говорити відверту неправду’ в говірці с. Южинець Кіцманського району Чернівецької області: *у нас бу’о та’кий чоло’в’ік / та це Луи ка’за’о шо як і’їх тато як в’ін п’ішо’у на р’ебу ўзім’і / як во’ни і’їмили р’еби з нен’ом і п’іш’ли льдом поміжи сапал’ники / як при’несли ту р’ибу дудому то з голо’ве зробели не зна’ї’к’і’л’ко тар’ел’і’у студ’ін’чу / а ф’іст в’іддали до Вар’варе до Мар’ці’і В’ізн’укової ну та’к’і’ї’дуже бу’о бр’ехун та льдом поміжи сапал’ники це до с’о’годн’і у сел’і так ка’жут / но ішо’у льдом поміжи сапал’ники то’бто бр’ешеш / бр’єши бр’єши но і’мама зва’рила к’і’л’ко то студ’ін’чу сер’їдину то’му то зва’рили а то то то / ну і ба’гато як м’уха ў них / л’їтала / мама ўз’ела та’ї’ї’ї’з’ел’онко’у нама’стила ї’о до Мар’ї’ї’ї’Л’євонової це не’наша м’уха / та’кий бу’о бр’ехун і ўс’і хто та’ко ка’жут бр’ешеш як Луи Селмерга // а в’ін бу’о Нико’лаї і’м’їа й’о’го було Нико’лаї і й’о’му ка’зали Нико’луша а ўже п’іш’ло Луи / а п’р’ізвиче було Селмерга* (ГЮ).

Висновки. Буковинська фразеологія різноманітна за формами представлення: фразеологізми, сталі народні порівняння, паремії, які зазнають структурного варіювання та фонетичних змін. Такі діалектні назви корелюють із літературними формами, їх уживають для підсилення емоційності, вираження позитивної чи (частіше) негативної характеристики. У буковинській фразеології втілена самотніть цього краю, водночас простежено тенденції, властиві для характерологічної номінації загалом: поширення типових моделей для вираження окремих сем; низка надійних відповідників зближає її як із суміжними й віддаленими діалектами, так і з українською літературною мовою. Однак для формування оцінної семантики фразеологізму, розуміння його значення та стилістичних відтінків важливе значення має знання й оперування діалектною лексикою, а також розуміння особливостей

граматичних діалектних явищ.

ПРИМІТКИ

¹ Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу: 4-е вид. Луганськ: Альма-матер. 2002. 263 с.

² Ступінська Г.Ф., Битківська Я.В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2013. 464 с.

³ Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка. 1970–1980.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н.Д. Соотношение общенародного и узколокального в фразеологии украинского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Одесса, 1972. 20 с.
2. Бабич Н.Д. Український менталітет і буковинська фразеологія. *Українська мова на Буковині: матеріали всеукр. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича* (м. Чернівці, 13–15 жовтня 1994 р.). Чернівці, 1994. С. 95–97.
3. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2005. 552 с.
4. Венжинович Н.Ф. Устойчивые сравнения как средство объективации ценностей в системе фразеологии украинского языка: лингвокультурологический аспект. *Устойчивые сравнения в системе фразеологии: коллективная монография* / отв. ред. В.М. Мокиенко. Санкт-Петербург–Грайфсвальд. 2016. С. 59–62.
5. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород. 2018. 462 с.
6. Гак В.Г. Человек в языке. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*: зб. науч. тр. / Отв. ред. чл.-кор. РАН Н.Д. Арутюнова, к.ф.н. И.Б. Левонтина. Москва, 1999. С. 73–80.
7. Коваленко Н.Д. Фраземи на позначення розумової діяльності людини у західноподільських говірках. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2000. Вип. 4. С. 20–29.
8. Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2011. 176 с.
9. Коваленко Н.Д. Фразеосемантичне поле «Психічний стан людини» у західноподільських говірках. *Система і структура східнослов'янських мов: До 70-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора М.М. Пилинського*: зб. наук. пр. / Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. Київ, 2002. С. 177–182.
10. Колеснік Л.Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання / автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ. 2016. 23 с.
11. Лєснова В.В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках: монографія. Луганськ: Альма-матер. 2004. 194 с.
12. МЕФС – Мілева І. Матеріали до евфемістичного фразеологічного словника східнословобожанських і східностепових говірок. Луганськ: Альма-матер. 2010. 112 с.
13. Мокиенко В.М. Устойчивые сравнения в системе фразеологии. *Устойчивые сравнения в системе фразеологии: коллективная монография* / отв. ред. В.М. Мокиенко. Санкт-Петербург–Грайфсвальд. 2016. С. 37–49.
14. МСПП – Коваленко Н.Д. Слова з языка як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський. 2011. 144 с.
15. МФС – Кірілкова Н. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок. Острог–Рівне. 2001. 128 с.
16. НВЗП – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін–Луцьк. 2003. 178 с.
17. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок / автореф. дис. ... канд. філол. 10.02.01. Львів. 2002. 20 с.
18. СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
19. Скаб М. Фразеологія у «Словнику буковинських говірок». *Діалектна мова: сучасний стан і перспектива дослідження*: програма, матеріали та тези доп. всеукр. наук. читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко (м. Чернівці, червень 2011 р.). Чернівці, 2011. С. 48–53.
20. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови / автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Івано-Франківськ. 2000. 20 с.
21. СФЗП – Мацюк З. Говорити як медок варити: слов. фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк. 2020. 688 с.
22. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія: монографія. Луганськ: Альма-матер. 2003. 362 с.
23. ФПЧ – Словник фразеологізмів та паремій Чернівеччини: матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівеччини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці: ЧНУ імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
24. ФСГЖ – Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир. 2010. 404 с.
25. Шаховский В.И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации. *Филологичес-*

REFERENCES

1. Babich N.D. (1972) Sootnoshenie obschenarodnogo i uzkolokalnogo v frazeologii ukrainskogo yazyka [The correlation of the national and narrow local in the phraseology of the Ukrainian language]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Odessa. 20 s. [in Russian].
2. Babych N.D. (1994) Ukrainskyi mentalitet i bukovynska frazeolohiia. Ukrainska mova na Bukovyni [Ukrainian mentality and phraseology of Bukovyna. *Ukrainian language in the Bukovyna*]: materialy vseukr. nauk. konf., prysviachenoï 160-richchiu vid dnia narodzhennia Jurija Fedkovycha (m. Chernivci, 13–15 zhovtnia 1994 r.). Chernivci. S. 95–97 [in Ukrainian].
3. Boiko N.I. (2005) Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funkcionalnyi aspekty [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects]: monohrafiia. Nizhyn. 552 s. [in Ukrainian].
4. Venzhinovich N.F. (2016) Ustoychivyye sravneniya kak sredstvo obyektivatsii tsennostey v sisteme frazeologii ukrainskogo yazyka: lingvokulturologicheskyy aspekt. *Ustoychivyye sravneniya v sisteme frazeologii* [Sustainable comparisons as a means of objectification of values in the phraseological system of the Ukrainian language: linguocultural aspect. Stable comparisons in the phraseology system]: kollektivnaya monografiya / otv. red. V.M. Mokienko. Sankt-Peterburg–Greifswald. S. 59–62 [in Russian].
5. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoï literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta linhvokulturolohii [Phrases of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology]: monohrafiia. Uzhhorod. 462 s. [in Ukrainian].
6. Gak V.G. (1999) Chelovek v yazyike. Logicheskyy analiz yazyika. Obraz cheloveka v kulture i yazyike [The person in the language. The logical analysis of language. The image of person in culture and language]: zb. nauch. tr. Moskva. S. 73–80 [in Russian].
7. Kovalenko N.D. (2000) Frazemy na poznachennia rozumovji diialnosti ludyny u zakhidnopodilskykh hovirkakh [The phraseology to denote of human mental activity in Western Podillya dialects]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu. Filolohichni nauky*. Kamianets-Podilskyyi. Vyp. 4. S. 20–29 [in Ukrainian].
8. Kovalenko N.D. (2011) Frazemika hovirok Zakhidnogo Podillia [The Phraseology of Western Podillya dialects]. Kamianets-Podilskyyi: PP Buinytskyi O.A., 2011. 176 s. [in Ukrainian].
9. Kovalenko N.D. (2002) Frazeosemantychnye pole «Psykhichni stan ludyny» u zakhidnopodilskykh hovirkakh. [The phraseosemantic field «The mental state of human» in the Western Podillya dialects]. *The system and structure of East Slavic languages: To the 70-th anniversary of the birth of Doctor of Philology, Professor M.M. Pylinsky*: zb. nauk. pr. / Redkol.: V.I. Honcharov (vidp. red.) ta in. Kyiv. S. 177–182 [in Ukrainian].
10. Koliesnik L.Ya. (2016) Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostoroze variuvannia [Nomination of human in the Pokuttia-Bukovyna dialects: genesis and spatial variation]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 23 s. [in Ukrainian].
11. Liesnova V.V. (2004) Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Nomination of human in the East Slobozhansk dialects]: monohrafiia. Luhansk: Alma-mater. 2004. 194 s. [in Ukrainian].
12. MEFS – Milieva I. (2010) Materialy do evfemistychnoho frazeolohichnoho slovnyka skhidnoslobozhanskykh i skhidnostepovykh hovirok. [Materials for the euphemistic phraseological dictionary of the East Slobozhans and East Steppe dialects]. Luhansk: Alma-mater. 112 s. [in Ukrainian].
13. Mokienko V.M. (2016) Ustoychivyye sravneniya v sisteme frazeologii. [Stable comparisons in the phraseology system. Stable comparisons in the phraseology system]: kollektivnaya monografiya / otv. red. V.M. Mokienko. Sankt-Peterburg–Grayfsvald. S. 37–49 [in Russian].
14. MSPP – Kovalenko N.D. (2011) Slova z yazyka yak bdzholy z vulyka. Materialy do slovnyka narodnykh porivnian podilskykh i volynskykh hovirok Khmelnychchyny [Words out of Mouth as Bees out of Beehive: Materials to the Dictionary of Folk Comparisons of Podilsky and Volyn Dialects in Khmelnytsky Region]: navchalnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyyi. 144 s. [in Ukrainian].
15. MFS – Kirilkova N. (2001) Materialy do frazeolohichnoho slovnyka pivdenovolynskykh hovirok. [Materials for the phraseological dictionary of South Volyn dialects]. Ostroh–Rivne. 128 s. [in Ukrainian].
16. NVZP – Arkushyn H. (2003) Skazav, yak dva zviazav. Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnogo Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni. [Said How the Two Connected. Folk Expressions and Riddles from the Western Polesie and the Western Part of Volyn]. Liublin–Lutsk. 178 s. [in Ukrainian].
17. Oliinyk M.Ya. (2002). Frazelohiia hutsulskykh hovirok [Phraseology of Hutsul dialects]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].
18. SBH – Slovnyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of the Bukovyna dialects] / za red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 2005. 688 s. [in Ukrainian].
19. Skab M. (2011). Frazelohiia u «Slovnyku bukovynskykh hovirok» [Phraseology in the «Dictionary of Bukovyna dialects»]. *Dialektna mova: suchasnyi stan i perspektyva doslidzhennia*: prohrama, materialy ta tezy dop. vseukr. nauk. chytnan, prysviachenykh pamyati dialektoloha Valentyny Prokopenko (m. Chernivtsi, cherven 2011 r.). Chernivtsi, S. 48–53 [in Ukrainian].

20. Stupinska H.F. (2000). Frazeolohiia lemkiivskoho hovoru ukrainskoi movy. [Phraseology of the Lemko dialect of the Ukrainian language]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
21. SFZP – Matsiuk Z. Hovoryty yak medok varyty: slov. frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia ta sumizhnykh terytorii [Saying aptly: a dictionary of Western Polissia phraseological units]. Lutsk: Vezha-Druk. 2020. 688 s. [in Ukrainian].
22. Uzhchenko V.D. (2003). Skhidnoukrainska frazeolohiia. [East Ukrainian phraseology]: monohrafiia. Luhansk: Alma-mater. 362 s. [in Ukrainian].
23. FPCh – Slovnyk frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny: materialy do slovnyka frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny (2017) [Dictionary of phraseology and paremias of Chernivtsi region: materials for the dictionary of phraseology and paremias of Chernivtsi region] / uklad. H. Kuz, N. Rusnak, M. Skab, L. Tomusiak. Chernivtsi: ChNU imeni Yurii Fedkovycha. 352 s. [in Ukrainian].
24. FSHZh – Dobrolozha H. (2010) Frazeolohichni slovnyk hovirok Zhytomyrshchyny [Dictionary of Dialects of Zhytomyrshchyna]. Zhytomyr. 404 s. [in Ukrainian].
25. Shahovskiy V.I. (1998) Yazykovaya lichnost v emotsionalnoy kommunikativnoy situatsii [The lingual personality in an emotional communicative situation]. *Filologicheskie nauki*. № 2. S. 59–65 [in Russian].

PHRASE DENOTING NEGATIVE HUMAN FEATURES IN THE POKUTTIA AND BUKOVYNA PATOISES

Abstract. Research on phraseology always retains its relevance, because phraseology condenses not only the nominative potential of the dialect word, but also the figurative thinking of dialect speakers, their worldviews, folk humor and ironic attitude to social and personal faults. But dialectal phraseology for the negative characteristic of human in the Pokuttia-Bukovyna dialects have not yet been the subject of a detailed description, this fact determines the relevance of this article.

The analyze phrases for negatively characterize a person as an object of appellation in the Pokuttia-Bukovyna dialects is a purpose of the article.

The estblishing the main types of such phraseologisms, elucidation of the correlation of their semantics, form and the role of dialect words for the formation of negative evaluative meaning of phraseology were conducted for achieving this goal.

Comprehensive approach was used to implement the tasks. It was consisted not only in the use of vocabulary materials, but also in the use of dialectal texts, «free» expressions, whiche the best reveal the semantics of phrases, and sometimes the history of their appearance in speech.

Bukovinian phraseology is diverse in terms of forms of representation: phraseology, stste folk comparisons, paremias, which are turning undergo structural variation and phonetic changes.

The evalutive phraseological nomination of a foolish and stingy persone in the Pokuttia-Bukovyna dialects was analyzed in the article. The types of such phraseologies, in particular, models that form the meaning of 'pretending to be stupid' and euphemisms for a foolish person were described on the extensive empirical material (materials of dictionary and author's records from 102 dialects of the outlined area).

Dialect phrases are correlating with literary forms, they are used to enhance emotionality, to express a positive or more negative characteristic. The understand using of dialect vocabulary are important for the formation of the evaluative semantics of phraseology, understanding of its meaning and stylistic nuances. Bukovynian phraseology is closered to both adjacent and distant dialects and to the Ukrainian literary language by a number of reliable equivalents to the analyzed phraseological units bring.

Keywords: dialect, phraseology, characterological vocabulary, negative evaluation, Pokuttia-Bukovyna dialects.

© Колеснік Л., 2020 р.

Людмила Колеснік – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

Ludmyla Koliesnik – PhD in Philology, Junior Researcher of the Dialectology Department, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>